

שתי תרבויות מהפכניות ברוסיה בראשית המאה העשרים

מהפכת פברואר 1917 פרצה כתוצאה מאי־שביעות רצון המונית מהשלטון, ובייחוד מהמשכות מלחמת העולם הראשונה. המהפכה החלה כהתפרצות ספונטנית של פועלות בסנקט פטרבורג, בתמיכת החיילים המוצבים בעיר. התרבות המהפכנית של האינטליגנציה הרוסית, המבוססת על מוסר, צדק, והקרבה עצמית למען הזולת, לא סיפקה פתרון לדרישותיהם המידיות של המפגינים. לעומת זאת, התרבות המהפכנית של הפועלים, המבוססת על מעש ולא על רעיונות מופשטים, התאימה הרבה יותר למאבק על תנאי החיים ועל זכויות. בהסתמך על זיכרונות של מהפכנים ועל מסמכים אישיים של פועלים יהודים מתחום המושב, אינה שטקסר מראה את הפער שהתפתח ברוסיה לאחר מהפכת 1905 בין שתי תרבויות מהפכניות – תרבות הפועלים ותרבות האינטליגנציה. פער זה נוצר לא רק בערים הגדולות של האימפריה, אלא גם בפריפריה ובכלל זה בקרב הפועלים היהודים בתחום המושב ובפולין. בשנת 1917 פעלו שתי התרבויות המהפכניות האלה זו בצד זו, ולעתים מזומנות אף זו נגד זו, ובכך השפיעו באופן מכריע על אירועי המהפכה.

שלא בנוח. למעשה, לכל אורך זיכרונותיו מבטא קנטצ'יקוב חוסר נוחות לגבי אופן ההתייחסות והשיח של המהפכנים מהאינטליגנציה, בעוד יחסו למהפכנים מקרב הפועלים הוא ידידותי וחם.

קנטצ'יקוב בא מקרב תרבות פועלית מסוימת – התרבות שפועלים מקצועיים יצרו בערים הגדולות ואשר תוארה לאחרונה בספריהן של אליס פייט (Pate) ודבורה פרל (Pearl). תרבות זו תוארה גם על־ידי מארק סטיינברג (Steinberg) בספרו (ראו ספרים אלה ברשימה לקריאה נוספת) על משוררים ממעמד הפועלים בתחילת המאה העשרים, וזכתה להתייחסות־מה בספרות העוסקת בהיסטוריה חברתית של פועלים בסנקט פטרבורג ובמוסקבה באותה התקופה. בהמשך לספרות זו, ובהסתמך על זיכרונות של מהפכנים ועל מסמכים אישיים של פועלים יהודים מהפכנים מתחום המושב (אזורים שבהם הורשו היהודים להתגורר באימפריה הרוסית), מאמר זה בוחן את הפער בין שתי תרבויות מהפכניות – תרבות הפועלים ותרבות האינטליגנציה. פער זה התפתח לא רק בערים הגדולות של האימפריה, אלא גם (לפחות) בקרב הפועלים היהודים בתחום המושב ובפולין. בסוף שנות ה־20, כעשור אחרי מהפכת 1917, סיפרה צְבֵּקְיָה, פועלת וחברה לשעבר במפלגת הבוֹנְדֵּ' מלודז', על עברה המהפכני לחברי אגודה של אסירים וגולים

בחיפוש אחר המהפכן האידאלי

סמיון קנטצ'יקוב (Kanatchikov), עובד מתכת וסוציאלי־דמוקרט מסנקט פטרבורג, תיאר בזיכרונותיו פעם אחר פעם את חוסר הנוחות שחש ביחסיו עם מהפכנים מקרב האינטליגנציה. בתארו את המפגש עם יקטרינה ברשקוֹ־ברשקובסקאיה (Breshko-Breshkovskaia), מהפכנית פופוליסטית ידועה, אמר קנטצ'יקוב כי התרשם מעברה ההרואי, אך גם הוטרד מנאומה הפומפוזי, הרציני מאוד ולעתים הפטרוני. הבעיה מבחינתו הייתה בכך שהנאומת עשתה שימוש יתר בשיח דתי. גם כאשר הוא כותב על סְרֶפְיִמְה קליטצ'וגלו (Klitchoglu), פעילה סוציאל־רבולוציונרית שהשתייכה לשכבת האינטליגנציה, מדגיש קנטצ'יקוב כי דיבורה המתלהב על גיבורים מהפכנים מהעבר גרם לו לחוש

ד"ר אינה שטקסר מלמדת באוניברסיטת טולין (Tulane) שבניו־אורלינס. ספרה *The Making of Jewish Revolutionaries in the Pale of Settlement: Community and Identity during the Russian Revolution and its Immediate Aftermath* יצא לאור בהוצאת פלגרייב מקמילן בשנת 2014.

וא"ל: shtakser@gmail.com

ההתנקשות בנסיך הגדול סרגיי אלכסנדרוביץ', דודו של הקיסר, במוסקבה. איור מתוך *Le Petit Journal: Supplement illustre*, מרס 1905

פוליטיים לשעבר (Obschestvo byvshikh politkatorzhan i ssyl'noposelentsev). משום מה בחרה הפעילה הוותיקה להתרכז דווקא בסיפורו של משה-לייב, ידיד אשר נראה לה ולחבריה כמהפכן מהסוג "הלא נכון". נראה כי צְבִיָּה חשה אשמה כבדה בגלל חשדה, כי הדחייה החברתית מצדה ומצד חבריה לארגון היא שגרמה, במידה רבה, להתאבדותו של משה-לייב. בעיניה, בעייתו של משה-לייב הייתה היותו משכיל. היא הדגישה שהוא היה נאמן ללא סייג לתנועה, שפעילותו בתנועה הייתה מועילה ביותר, ושהוא מעולם לא ציפה לחיות ברמת חיים גבוהה יותר מיתר החברים. עם זאת, לטענתה, עצם השכלתו היתרה, בהשוואה לחברים אחרים, גרמה לו לחשוב ולהתנהג בצורה שונה וכך יצרה חיץ בינו לבין חבריו. חיץ זה לא היה פוליטי אלא חברתי ורגשי – משה-לייב היה חבר מוערך בתנועה, אך עם זאת נשאר זר בה וכך הוא חש. בעיני צביה, זרות זו היא שהביאה להחלטתו להתאבד. אף שצביה חשה אשמה, היא הניחה כי הזרות נבעה מאי-התאמתו של משה לייב לדמות המהפכן ה"מקובלת", ועל כן היא מסבירה זאת ולא מתנצלת על התנהגותה, לפחות לא במפורש.

סיפורה של צביה הוא סיפור אישי קשה על מפגש בין שני סוגי מהפכנים באימפריה הרוסית, שלא מצאו שפה משותפת. המפגש, שהיסטוריונים תיארו לא אחת, היה בעייתי כבר מראשיתה של התנועה המהפכנית ברוסיה, והתפתח לעימות של ממש בזמן מהפכת 1905. באותה עת, מהפכנות בקרב הפועלים בני המעמדות הנמוכים ברוסיה הפכה לנפוצה מאוד ועל כן אתגרה את התרבות המהפכנית הדומיננטית, שהתבססה על תפישות שהיו מקובלות בקרב האינטליגנציה הרוסית. יש לציין כי מדובר כאן בהתנגשות בין תרבויות וכי אין להניח כי מהפכנים אלו או אחרים השתייכו לקבוצה תרבותית כלשהי אך ורק על בסיס מעמדם החברתי. סביר להניח, כי היו מהפכנים מקרב הפועלים אשר, להבדיל מקנטצ'יקוב, חשו בנוח עם המהפכנים משכבת האינטליגנציה, וכי היו מהפכנים מהאינטליגנציה אשר חשו בנוח בקרב הפועלים. עם זאת, הדומיננטיות של התרבות המהפכנית של האינטליגנציה אותגרה באופן משמעותי והאתגר יצר בעיה קשה למהפכנים כמו משה-לייב.

דמות המהפכן האידיאלי או המהפכנית האידיאלית, שהתפתחה בקרב המהפכנים הפופוליסטים במאה התשע-עשרה ואומצה על-ידי חלק גדול מפעילי התנועות הפוליטיות המאוחרות, היא המוכרת יותר. את הדמות הזאת, שנתפשה כמקריבה את עצמה מרצון בשביל הזולת מתוך אהבה לעם, פיתחו המהפכנים על מנת להדגיש את מוסריות פעולותיהם במסגרת התפישות המקובלות בקרב תושבי המדינה. הם אף עשו בה שימוש על מנת ליצור דה-לגיטימציה לאליטה השלטונית, אשר תוארה כאנוכית וכמתייחסת לעם כאל אובייקט לניצול בלבד. לדימוי זה היה אספקט מגדרי חשוב, שהדגיש את הדמות המהפכנית כקורבן מרצון

וכמעין קדושה נוצרית, המוכנה להקריב את חייה למען הזולת. המהפכנים הגברים אימצו לעצמם אלמנטים של תדמית זו לשם לגיטימציה תרבותית וכך פתחו פתח למעמד חברתי חשוב יותר של הנשים בתרבות הפוליטית הרוסית. כפי שמתארת ברברה אלפרן אנגל (Alpern Engel) בספרה **אימהות ובנות** (*Mothers and Daughters: Women of the Intelligentsia in Nineteenth-Century Russia*) העוסק בנשים מהאינטליגנציה ברוסיה במאה התשע-עשרה (ראו ברשימה לקריאה נוספת), היה לדמות הקדושה המיוסרת תפקיד חשוב ביותר בתרבות הדתית הפרבוסלבית. דמות זו נתפשה באופן מסורתי כמייצגת עליונות מוסרית ועל כן היוותה אלטרנטיבה מוסרית יותר – זמינה ללגיטימציה תרבותית – לאליטה השלטונית. זוהי הדמות אשר כה הפריעה לקנטצ'יקוב בתיאורי "המהפכן האידיאלי" של המהפכנים מקרב האינטליגנציה. קנטצ'יקוב, אשר דחיית הדת הייתה חלק מזהותו העצמית כמהפכן ושלא יכול היה להזדהות עם בעלי פריבילגיות המקריבים את עצמם למען הזולת, חיפש דוגמה אחרת של מהפכן אידיאלי, אשר תתאים לתפישתו העצמית, ומצא אותה בקרב חבריו הפועלים.

בעקבות כישלון המהפכה הרוסית הראשונה של שנת 1905 עלתה הדומיננטיות של דמות מהפכנית אחרת, שנשאה חן יותר בעיני מהפכנים כמו קנטצ'יקוב. דמות זו היוותה חלק מתרבות מהפכנית שלא פנתה לציבור הרוסי בכללו אלא לקבוצה חברתית מוגדרת – הפועלים. מדובר כאן בדמות גברית בעיקרה מקרב מעמד חברתי נמוך. גם מהפכנים אלו היו מוכנים להקריב את עצמם, אולם רק במאבק אלים נגד הרשויות ונגד העשירים, ורק למען זכויות העניים. בעיניהם, כל אלו שאינם עניים השיגו את הונם מניצולם של האחרונים ועל כן הם פסולים מוסרית ואינם יכולים מתוקף מעמדם להשתייך לאותה חברה שבשבילה לוחמים המהפכנים. בכך הרחיבו הפועלים מאוד את החלק בחברה המוגדר כ"פסול מוסרית", ואשר המהפכנים נלחמו כדי להביא להיעלמותו. פעולה אלימה נגד הרשויות או נגד השכבות המבוססות הפכה לחלק מהותי מזהותם של מהפכנים אלה. להבדיל מסוג המהפכנים הראשון, זהות זו נשענה במידה רבה יותר על אלימות מאשר על תפישת עולם מגובשת. מכיוון שכך, לא היה מקום לנשים בדימוי מהפכני זה והמהפכניות נאלצו להתאים את עצמן לדימוי הגבר המהפכן. בעולם זה גם לא היה מקום למהפכנים מקרב השכבות המבוססות, ואלו נאלצו להתאים את עצמם לדימוי המהפכן העני, להסתפק במעמד משני בקרב המהפכנים, ולסבול מחשד מתמיד כי הם מהפכנים "לא אמתיים" שזיופם יתגלה בשלב זה או אחר. חשוב לציין, כי האמור לעיל אינו נכון לגבי ההנהגה האידיאולוגית והפוליטית של המפלגות המהפכניות, אשר רובה ככולה מקורה היה באינטליגנציה. ואולם פער זה תרם רבות לעליית המתח בין ההנהגה לבין חברים וחברות מהשורה בכל המפלגות הללו.

ורה פיגנר (Figner), אחת המהפכניות הראשונות, שהפכה לסמל המאבק נגד הצאריזם, תמונה משנת 1883

יקטרינה ברשקוֹ-ברשקובסקאיה (Breshko-Breshkovskaia), "הסבתא הקטנה של המהפכה הרוסית", שנת 1918 לערך

שתי תרבויות מהפכניות

בזיכרונותיו על פעילותו כסוציאליסט-רובולוציונר, ומאוחר יותר כמקסימליסט (קבוצה שפרשה מהמפלגה הסוציאלי-רובולוציונרית בשנת 1906 כי סברה, בניגוד לעמדת המפלגה, שיש להפעיל טרור לא רק נגד אנשי ממשל בכירים, אלא גם נגד אלו המתעללים בעניים ברמה המקומית) מצטט גריגורי נסטרויב (Nestrov), ששמו האמתי היה הירש ציפין ([Tsypin]) את דבריו של פועל מהפכן אשר ניסה להגדיר את ההבדל בין שני סוגי המהפכנים. לדברי הפועל: "אתם, המהפכנים מהאינטליגנציה, נבדלים מהפועלים בדיוק בכך שאתם מסוגלים להיאבק באותה מידת התלהבות למען דבר-מה מופשט ודבר-מה ממש. מבחינתכם אין הבדל בין מאבק על האדמה לבין מאבק על חופש הביטוי. אתם מוכנים להקריב את עצמכם בעבור שניהם באותה מידה. בכך טמון היתרון הגדול שלכם. אולי רעיונות חשובים לכם יותר מאשר לנו. אנחנו הרבה פחות מתוחכמים. אך בכך כוחנו – במאבק על דברים ממשיים בלבד. לוקח לנו יותר זמן להתחיל ולהתלהב, אך גם עובר יותר זמן לפני

לעומת התרבות המהפכנית של האינטליגנציה, שבה ההנחה הייתה כי המהפכנים נאבקים למען האחר, התפישה של התרבות הפועלית הייתה שהמהפכנים נאבקים על מנת לשחרר את עצמם, כמו גם את האחרים. עקב כך, התרבות המהפכנית של הפועלים הייתה סגורה הרבה יותר בפני אלו שלא תאמו את דימוי המהפכן המקובל בה. תרבות זו נחסמה בין היתר בפני מהפכנים בני שכבות מבוססות, שנחשדו בעיני המהפכנים מהשכבות העניות במחויבות מוגבלת למהפכה, ולו רק מכיוון שיכלו לעזוב את התנועה בכל רגע לשם לימודים או התבססות אישית, דבר שלא התאפשר למהפכנים העניים. מן הצד השני, אלו אשר ככלל אימצו את התרבות המהפכנית הראשונה, תפשו את המהפכנים מהסוג השני כמוגבלים באופן חשיבתם וכמסתגרים מדי בפני אלו שאינם כמוהם. המהפכנים מהסוג הראשון הדגישו את המחויבות לרמה מוסרית גבוהה ולהקרבה עצמית כהגדרת זהותם. לגבי המהפכנים מהסוג השני, מעמד חברתי היווה בסיס חשוב לזהות המהפכנית, כמו גם הסירוב להתפשר עם כל הייררכיה פוליטית, כלכלית או חברתית.

גלוית תעמולה מתקופת מהפכת 1905, המציגה את דיוקנם של מהפכנים שלחמו נגד האוטוקרטיה הרוסית

עזבה את התנועה ונישאה. חבר התא מהאינטליגנציה, אשר פגש בה מאוחר יותר בנסיבות אחרות, לא הכיר אותה ובכך גרם לה לחוש שבעיניו מעולם לא נחשבה כבן-אדם ייחודי. כמו במקרה של משה-לייב שהוזכר קודם, אין בסיפור שום טענה פוליטית כלפי בוריס המשכיל. הפועלת חייקה היא זו שלמעשה עזבה את הפעילות המהפכנית וחזרה לשטעטל כדי להקים משפחה. לא ברור אם בוריס המשיך בפעילותו המהפכנית ואם לאו. אין שום טענה אמיתית לגבי התנהגותו הכללית כלפי חייקה. עם זאת, רבינוביץ' סיפר את הסיפור על מנת להדגים את תחושתם של הפועלים המהפכנים כי קיים ניכור חברתי ורגשי בינם לבין מהפכנים ממעמדות גבוהים יותר, וכי החשש מניכור זה תמיד היה קיים ברקע של יחס הפועלים המהפכנים כלפי חבריהם המשכילים, גם אם אלה לא היו מודעים אליו כלל.

הפועלים המהפכנים, כמו רבינוביץ', נהגו להאשים את חבריהם המשכילים כי פעילות מהפכנית אינה מרכזית מספיק בעבורם, וכי הם יכולים בכל רגע לעזוב את המהפכנות ולחזור לחייהם הנוחים יחסית בקרב השכבה המשכילה. לעתים קרובות לא הייתה האשמה זו הוגנת, אלא היוותה סממן של הבעיה האמתית, והיא עלייתה של תרבות מהפכנית שונה (תרבות המונים ביסודה) במהלך אירועי 1905. אחרי מהפכת 1905 החל מאבק תרבותי בקרב

שההתלהבות הראשונית נעלמת. על כן אנו חזקים מכם, אף שאתם משכילים יותר" (Grigorii Nestroev, *Iz dnevnika maksimalista*, Paris: Russkoe knigoizdatel'stvo, 1910, p. 22). בכך הדגיש אותו פועל כי בעיניו שתי קבוצות המהפכנים נבדלות הן בגישה והן בהתנהגות, ורמז כי קיים ביניהן מתח, המבוסס על ציפיות שונות מן המהפכן או המהפכנית.

בנימין רבינוביץ' (Rabinovich), פועל מורשה וחבר לשעבר במפלגת הבונד, בנאומו בפני חברי אגודת האסירים הפוליטיים והגולים לשעבר, ציטט סיפור של סופר ששמו לא הוזכר על פועלת מהפכנית. לא ברור היכן סיפור זה התפרסם, אך הוא הדגים בעיניו את היחס בין שתי התרבויות מנקודת מבטם של הפועלים. על-פי הסיפור, "חייקה עבדה בעיר ו' בכל חג, בסוכות ובפסח, היא נהגה לחזור לשטעטל שבו התגוררה אמה. בכל פעם שחזרה לביתה, הפעילו עליה לחץ להתחתן. וכאשר החלה הריאקציה [נגד מהפכת 1905], היא שמעה למשפחתה ונישאה. חייה אחרי כן היו קשים ביותר. יום אחד הגיע לאותו שטעטל בוריס – הרופא החדש. היא באה לבוריס ואמרה: 'אני חייקה!' אבל מה כואב לך?!, שאל הרופא. היא הזדעקה: 'אני חייקה!' [GARF] ארכיון המדינה של הפדרציה הרוסית, f. 533, op. 1, d. 462, l. 79-80). הסיפור הפשוט לכאורה עוסק בשני חברים בתא מהפכני. הפועלת

יגור סזונוב (Sazonov), שנת 1902

המהפכנים, וכך יצר אי־שוויון בסיסי בין שתי הקבוצות. בעיה נוספת הייתה, כמובן, העובדה שהפועלים המהפכנים לא נאבקו למען האחר אלא למען עצמם. הם גם לא חשו אשמה כלפי העם, בניגוד לבני השכבות המבוססות, ועל כן לא חשו מחויבים לאותה רמת טוהר ומוסריות עליונה שקרופוטקין מתאר. הם בהחלט חשו מחויבים להקרבה עצמית, אך זאת למען אחרים שהיו כמוהם ולא מתוך תחושת אשמה. משום כך לא היה מנוס מתחושת ניכור בין שתי הקבוצות. המניעים למהפכנות ולהקרבה עצמית היו שונים ולכן פתחו פתח לחוסר אמון.

הנכונות להקרבה עצמית מתוך שיקולי מוסר ואהבה לעם הפשוט (בשונה מהשתייכות) המשיכה להוות ציר מרכזי בדימוי העצמי של המהפכנים משכילים אף אחרי שהתנועה הפופוליסטית חלפה מן העולם, ובמקומה עלו בתחילת המאה העשרים מפלגות מהפכניות של ההמונים, ובראשן המפלגה הסוציאל־רבולוציונרית (הסוציאליסטים־המהפכנים, ס'ר), והמפלגה הסוציאל־דמוקרטית. בוריס סווינקוב (Savinkov), דמות מרכזית ב"ארגון הלוחם" (Boevaia Organizatsia) של המפלגה שעסק בפעולות טרור, מתאר בזיכרונותיו, שיצאו לאור לראשונה בשנת 1917, את שותפו לארגון יגור סזונוב (Sazonov): "פנאטי לגבי המהפכה. לא ראה ולא היה מוכן לראות דבר מעבר לה. כוחו היה באמונתו הנלהבת בעם

המהפכני רוסי, והוא פילג אותם. במאבק זה לא היו קווי הפרדה חד־משמעיים; שני סוגי המהפכנים היו מחויבים אידאולוגית לביטויי הערכה כלפי התרבות המהפכנית של האחר: המהפכנים המשכילים ראו בבני המעמדות הנמוכים את נושאי המהפכה העיקריים, והפועלים המהפכנים נזקקו לגיבוי אידאולוגי של המשכילים מהם. עם זאת, כבר בסוף 1905 הצטרפו פועלים מהפכנים רבים לקבוצות אנרכיסטיות, אשר דחו את התרבות המהפכנית הקודמת ואימצו במופגן תפישה אנטי־אינטלקטואלית. אפילו פועלים שנשארו במסגרת המפלגות המהפכניות דחו לעתים מזומנות את מרות ההנהגה שהייתה מחויבת לתרבות המהפכנית הוותיקה, ופעלו באופן שיטתי על בסיס תפישותיהם הם. בתקופת ההפגנות והשביתות ההמוניות בשנת 1917 השתרשה כבר בשיח הציבורי המהפכני ההשקפה שישנן שתי תרבויות מהפכניות הפועלות זו בצד זו ואף זו נגד זו.

התרבות המהפכנית של האינטליגנציה

התרבות המהפכנית של האינטליגנציה התפתחה עוד בתקופת הפופוליזם הרוסי, בסוף שנות ה־60 ובשנות ה־70 של המאה התשע־עשרה. מהפכנים אלו זיהו את עצמם כבעלי פריבילגיות לא הוגנות, בהיותם בני השכבות המבוססות יחסית. בעיני עצמם הם היו מחויבים למוסריות גבוהה ולנכונות להקריב את עצמם על מנת לשפר את חיי העם הפשוט. הוגה הדעות האנרכיסטי פטר קרופוטקין (Kropotkin) תיאר בגאוה **ברשימות של מהפכן** את אנשי חוג צ'איקובסקי (Chaikovskii) הפופוליסטים אשר קיבלו אותו לשורותיהם: "מעולם עוד לא פגשתי קבוצה כזו של אנשים טהורים לחלוטין ובעלי רמה מוסרית יוצאת דופן" (truda, 1920, p. 252). רמתם המוסרית של חברי הקבוצה היוותה מבחינתו תנאי הכרחי לפעילותם המהפכנית. הם התעמתו עם המשטר בשם המוסר ועשו בו שימוש על מנת ליצור בדעת הקהל דיכטומיה בינם לבין השלטונות. ניתן לומר כי מוסריות זו אף הייתה חשובה יותר מהאידאולוגיה הפוליטית של המהפכנים, והיא היוותה בסיס לפעולה. לדברי קרופוטקין, "צעירי רוסייה לא יצרו תאוריה סוציאליסטית, אלא הפכו לסוציאליסטים. הם חיו ברמת חיים זהה לזו של פועלים, לא הפרידו בין 'שלי' ל'שלך' וסירבו להשתמש בירושות הוריהם לצורכיהם האישיים" (שם, עמ' 470).

הקרבה עצמית וחיים לפי עקרונות סוציאליסטיים היוו חלק מתפישת המהפכנות הרוסית. ואכן, צְבֵּיָה אינה מאשימה כלל את משה־לייב ברמת חיים יוצאת דופן. להפך, היא מדגישה כי רמת חייו הייתה כשל כולם. על כן, הבעיה לא הייתה בהסתייגות של מהפכנים בני השכבות המשכילות מחיי עוני ומהקרבה עצמית למען התנועה, אלא בכך שחינוכם פתח להם אפשרויות שהיו סגורות בפני הפועלים

צילום משטרתי של איוון קליאייב (Kaliaev), המהפכן שהתנקש בנסיך הגדול סרגיי אלכסנדרוביץ' בפברואר 1905

שקליאייב, ברגישותו ובאהבתו לאמנות, חצה את הגבול הרגשי המקובל בקרב גברים ודמותו תאמה יותר את דמויות המהפכניות הנשיות, שאצלן מוסר דתי והקרבה עצמית היו שילוב מקובל. לדברי סווינקוב: "לא מפליא שדבריו מלאי ההשראה של קליאייב על אמנות, אהבתו למילה, ויחסו הדתי לטרור נראו לסזונוב, בפגישותיהם הראשונות, זרים ומוזרים, לא תואמים את דמות הטרוריסט והמהפכן" (שם, עמ' 32). קליאייב היה אדם רגשי – הוא כונה "המשורר" בפי חבריו – ודווקא רגישותו ואהבתו לאמנות סייעו לסווינקוב לבנות אותו כדמות שונה של גיבור מהפכני, אולי אנושית יותר מדמותו החד־ממדית של סזונוב.

דמותו המורכבת והמושכת של קליאייב הלמה את האופן שבו הוצגו נשים מהפכניות. סווינקוב מתאר את חברת הארגון דורה בריליאנט (Brilliant) כך: "אמנתה בטרור עמדה במרכז חייה של דורה השתקנית, הצנועה והביישנית. היא אהבה את המהפכה, התייסרה בגלל כישלונותיה, והכירה בצורך להרוג את פלבה [Plehve], שר הפנים, שנרצח בידי איוון קליאייב בשנת 1904], אבל היא חששה מרצח זה. היא לא הייתה מסוגלת להשלים עם דם; היה לה קל יותר למות מאשר להרוג. אך בקשתה הקבועה היתה לתת לה פצצה ולאפשר לה לבצע את הרצח. הסיבה לכך היא,

הפשוט ובאהבתו העמוקה כלפי עם זה" (Boris Savinkov, *Vospominaniia terrorista*, Moskva: Mysl, 1991, p. 32). הנכונות להקרבה עצמית למען העם הפשוט, כמו גם לקבלת תוצאות החלטתו המוסרית כי יש להיאבק על זכויות העם הפשוט בכל האמצעים, כולל פעולות טרור, מתאר סווינקוב כתכונותיו של המהפכן האידאלי. בהקשר זה, אין זה משנה אם היו אלה תכונותיו האמתיות של סזונוב, או שסווינקוב הדגיש תכונות מסוימות ולא אחרות.

סווינקוב מתאר אף דמויות מורכבות יותר, ביניהן חבר הארגון הלוחם איוון קליאייב (Kaliaev) שנבדל מיתר חברי הארגון בכך "שאנשים שהכירו אותו מקרוב ידעו, כי אהבתו לאמנות ולמהפכה מוארת באור אחד – רגש דתי, לא מודע וצנוע, אך עם זאת חזק ועמוק. הוא הגיע לטרור בדרכו המיוחדת וראה בו לא רק את סוג המאבק היעיל ביותר אלא גם קורבן מוסרי ואולי דתי" (שם, עמ' 32). הדגשת הממד הדתי בהקרבה העצמית של מהפכן זה היא שהבדילה בינו לבין חבריו, אשר אהבתם לעם הפשוט היתה אמורה להתבסס על שיקולים רציונליים של צדק חברתי ולא על רגש. אמנם ברור כי רגש חזק עמד בבסיס דמותם של שני המהפכנים המתוארים, וכי רגישותו ומוסריותו של קליאייב נבדלה מאהבתו של סזונוב לעם הפשוט אך ורק בכך

לדעתי, כי לא יכלה להיבדל מחבריה – לבצע את העבודה הקלה יותר, לדעתה, ולהשאיר להם את החלק הקשה, וכן כי היא ראתה חובה לעצמה לעבור את הגבול בין משתתפי הרצח בפועל לאחרים. משמעות הטרור לגביה, כמו לגבי קליאייב, הייתה בעיקר במעשה ההקרבה של הטרוריסט. דיסהרמוניה זו בין המודעות לרגש היוותה תכונה נשית מאד באופייה. שאלות מצע המפלגה לא עוררו בה עניין" (שם, עמ' 34-35). נשיותה של בריליאנט אפשרה תכונות אשר אצל חברה למאבק קליאייב נראו משונות ויוצאות דופן. דווקא העובדה כי הרגש, הרצון להקרבה העצמית והאמונה היו הבסיס לפעילותה המהפכנית, לרבות הלבטים המוסריים הקשים אל מול פעולות הטרור, היא שאפיינה אותה בעיני מחבר הזיכרונות כמהפכנית טיפוסית וסייעה לו לבנות דמות של המהפכנית האידאלית, שהיתה שונה מדמות המהפכן האידאלי סונוב.

דמותה של דורה בריליאנט לא הייתה יוצאת דופן בתיאורי המהפכניות. בהספד למהפכנית אחרת, מ"ח חודרובה (Hodorova), שפורסם בינואר 1913 בעיתון הסוציאלי-רובולוציונרי **זגל העמל** (*Znamia truda*), נכתב: "עזבה את העולם נפש בולטת בייחודיותה, אדם יוצא דופן, מורכב, בעל מחשבה חוקרת ומחפשת, ונפש מרדנית המסוגלת לאהוב ולשנוא עד מאוד, אחת מאלו, המכילים בתוכם בהרמוניה את רוח ה'וולניצה' (*Volnitsa*), חופש ללא גבולות] עם סד ה'ניירות'. אנשים אלו מסוגלים להקריב את עצמם ללא גבול, בלי להביט לאחור, עד הסוף, למען חזון שנוצר בתודעתם, כאמת רצויה ויקרה ללבם. ואכן מתה נערה צנועה, טהורה ואצילית זו. הלכה לבלי שוב. אך הזיכרון לעד יישאר כדמות זוהרת החיה לנצח בלבבות חבריה וידידיה!" (גיליון 1).

גם בהספד על חברת הארגון הלוחם מריה פרוקופייבה (Prokofieva) נכתב: "היא הייתה נזירה בשם חירות העם [...] בינינו חיייתה ולחמה נערה רוסייה מופלאה, טהורה בלבה ומלאת רוחניות בנפשה!". בהספד לזכרה של יקטרינה איזמאילוביץ' (Izmailovich) נכתב: "מכוסת דם היא שכבה. זוהרת ונפלאה ביופייה היא מתה". דמותה המופלאה של איזמאילוביץ', המתוארת כקדושה מעונה, מודגשת בהשוואה לאדמירל צ'וקנין (Chukhnin), איש המשטר אשר היה היעד לפעולת הטרור שבעקבותיה הוצאה איזמאילוביץ' להורג: זה שחיוו היו בושה ועלבון למדינה, זה אשר למותו השתוקקו כולם, נשאר בחיים, צוחק על כל חוקי הצדק" (שם). הפעיל הסוציאלי-רובולוציונרי, נְסֶטְרוֹבֵיב, תיאר בזיכרונותיו את יקטרינה איזמאילוביץ':

יקטרינה איזמאילוביץ' – בתו של גנרל. ראיתי אותה לראשונה בסְמוֹלְנֶסְק באמצע שנת 1905, באספת פעילים של האזור הצפון-מערבי. היא ישבה מהורהרת מתחת לעץ, ולא הצטרפה לשיחה. גבוהה, רזה, עם עיניים שחורות גדולות ופנים חיוורות מוארכות, היא עשתה

רושם של אדם מעשי. רק מאוחר יותר, כשהכרתי אותה טוב יותר, גיליתי את יפי נשמתה, את נאמנותה למהפכה, שעליה דיברה בעניין רב. רק מאוחר יותר נודע לי שהיא הייתה מוכנה בכל רגע לתת את חייה בתמורה לחיי המדכאים. היא עזבה את בית הוריה, את הסביבה שבה גדלה והתחנכה, והצטרפה לאלו הנאבקים ללא הרף נגד הדיכוי [...] היא זכתה לאמון ולכבוד מצד הפועלים.

(Nestroev, *Iz dnevnika maksimalista*, p. 30)

לצד מרדנותה, דמותה של האישה המהפכנית מתאפיינת בטוהר הנזירי ובנכונות למען ההקרבה העצמית עקב האהבה לאחר. אלו גם דימויים אשר הגדירו כדמות מהפכנית חיובית את המהפכן האידאלי יגור סונוב. הם הדגישו את הפן הדתי של המהפכנים, ואת הדיכויטומיה בינם לבין אנשי המשטר הדכאני והמושחת. המהפכנים הם נציגי עולם אחר מהעולם שבו מתפקד המשטר.

תפישה זו העניקה למהפכנים לגיטימציה במאבק נגד המשטר ובהתמודדות על תודעת הציבור. דימויו השלילי של המשטר, בהשוואה לדימוי המהפכנים, הודגש בין השאר משום שהמשטר נאלץ לפעול במסגרת מציאות קיימת – לא אידאלית – ואילו המהפכנים יכלו לטעון כי הם חיים על-פי ערכים של מציאות טובה יותר, וכי הם עתידים ליישם מציאות חדשה זו לאחר המהפכה.

המהפכנים אכן ניצחו במאבק זה על הגיטימציה. דור אחר דור של מהפכנים עשו שימוש באותם דימויים של מוסריות, של הקרבה עצמית ושל אהבה כדי לתאר את פעילותם ואת אופיים של החברים. ההיסטוריון קונסטנטין מורוזוב (Morozov) מצטט במאמרו על תרבות המשנה המהפכנית ברוסיה את מנהיגה של המפלגה הסוציאלי-רובולוציונרית ויקטור צ'רנוב (Chernov), אשר התייחס לתפקיד האינטליגנציה במפלגות מהפכניות: "בתקופה לא מהפכנית – שומרים על מבנה המפלגה. המהפכן המקצועי הוא מטיף נודד לרעיונות הסוציאליזם, אביר שמעניש את המדכאים. טיפוס נפלא מסוגו. בית-הסוהר – האוניברסיטה שלו. תשאולים של שוטרים – מבחני הבגרות. קונספירציה – דרך חיים רגילה. תחרות עם השוטרים המנסים ללכוד אותו – ספורט. בריחות ממאסר – שלבים בחיים. ידע בהכנת דינמיט, דרכונים מזויפים, כתב סתרים – הכנה מקצועית. פרופגנדה ואגיטציה – תוכן חייו" (ראו מאמרו של מורוזוב ברשימה לקריאה נוספת, עמ' 153). זהו אכן תיאור של אדם המחויב באופן מוחלט הן לרעיון והן לבסיס המוסרי העומד מאחורי הרעיון, והוא נאבק בדיכוי מכל סוג שהוא. לדברי מורוזוב: "בעיני רובם המכריע של המהפכנים היה מובן מאליו כי בחייהם, במאבקם, במוסר שלהם, ואף בהתנהגותם בחיי היומיום הם צריכים להוות דוגמה למיליוני בני-אדם החיים בעוני ובתנאים של חוסר תרבות" (שם, עמ' 159).

גם אם דימוי זה הלם מציאות שבה קבוצה קטנה של מהפכנים משכילים המעורים בתרבות הרוסית הפרבוסלבית

ויתרו על הפריבילגיות שלהם על מנת להיאבק למען האחר, הוא לא תאם את המציאות החדשה שבה פעלה תנועה מהפכנית המונית, שביססה את פועלה על עניים מעוטי השכלה הנאבקים על מנת לשפר את מצבם.

התרבות המהפכנית של הפועלים

המהפכנים מהמעמדות הנמוכים העריכו את נכונותם של המהפכנים מהאינטליגנציה להיאבק למען זכויות העניים, ואף קיבלו אותם בעמדות הנהגה בכל המפלגות המהפכניות. ואולם, הפער בין המניעים למהפכנות של כל אחת מהקבוצות היה גדול מדי. קשה מאוד היה להגיע להבנה בין המהפכנים משכילים ובעלי הכרה, אשר עזבו משפחות מבוססות כדי להיאבק למען עניים, לבין פועלים, אשר ראו בארגונים המהפכניים מסגרת שבה הם יכולים להיאבק למען רמת חיים גבוהה יותר לעצמם. שולייט החייט נוי גיטר-גרנטשטיין (Giter-Granatshtein), אשר בהיותו ילד סבל מהתעללות קשה מצד מעבידיו, מספר בזיכרונות על **עבודת הפרך** על המעבר לוורשה בעזרת אחותו הגדולה: "חיי החלו. נשלחתי למשך שנתיים וחצי לעבוד בבית-מלאכה כשולייט חייט. כאן, בפעם הראשונה, שמעתי את המילה אַחְטָס [אַחְדָס, אחדות]; כאן מצאתי ארגון והוא מפלגת הבונד של הפועלים היהודים; כאן בפעם הראשונה פגשתי את החבר אברם, שדיבר אתי על מטרותיה של מפלגה זו, ואני נהפכתי לחבר פעיל בה". בשביל גיטר-גרנטשטיין ואחרים כמוהו לא היווה הארגון המהפכני דרך לשיפור החברה והמדינה, אלא מקום שבו יכלו לצפות לכבוד ולהתחשבות, ולזכות לתמיכה בהתמודדות עם קשיי החיים. מבחינתו האחדות הייתה אחווה של אנשים כמוהו, אשר נתנה להם כוח ויכולת להתמודד עם המציאות הקשה ואולי אף לשנות אותה. זוהי תפישה רחוקה מאוד מתפישה של אדם המגיע למהפכנות באמצעות רעיונות אלו או אחרים, אצילים ככל שיהיו. בזיכרונותיו מספר גיטר-גרנטשטיין על הסולידריות הפועלית שהתגלתה לעיניו כאשר כבר נעשה למהפכן פעיל: שוב נעצתי לחודשיים ושחררתי בתנאי פיקוח משטרתי. כבר למחרת הלכתי לבירז'ה [Birzhe], רחוב שבו כל שבוע – ביום ובשעה קבועים – נפגשו פועלים אוהדי רעיונות מהפכניים] לפגוש את החברים, שם פגשתי חבר, ישקה קוז'בניק (Kozhevnik), וכשטיילנו ראינו שבפינה שני שוטרים עוצרים חבר. מיהרנו לסייע לו ושאלנו אם יש ברשותו ספרות לא חוקית כלשהי, מאחר שהמשמעות היא תקופת מאסר ארוכה ואחרי כן הגליה לסיביר. החלטנו לשחרר אותו. אני הכיתי את השוטר בראשו, והחבר דוידקה ברח, אך במקומו תפסו אותי והחל קרב אמת. שוטרים ושוערים רבים באו, אך גם פועלים רבים, והקרב נמשך כל הדרך לתחנת המשטרה. הפועלים לא הצליחו לשחרר אותי, והשוטרים

הכו אותי קשות, פתחו לי את הראש בחרב וקרעו את אוזני השמאלית. מאחר שהכו אותי כה קשה, לא היוויתי איום, וקצין המשטרה החליט לשחרר אותי. כמה ימים אחדים מאוחר יותר השוטר שהכה אותי נרצח בבירז'ה. (*Katorga i ssylka*, 1930, no. 5, pp. 160-169; no. 6,)

(pp. 111-125)

לגיטר-גרנטשטיין חשוב להדגיש שהסיפר המרכזי הוא סולידריות בין פועלים מהפכנים. סולידריות זו גרמה לו לפעול לשחרור חברו העצור, והיא שהביאה פועלים אחרים לנסות לחלצו ואף לרצוח את השוטר שהכה אותו.

מאפיינים דומים מופיעים בסיפורה של פניה צ'יז'בסקאיה (Chizhevskaja), סוציאליסטית ממוקרת מגומל (Gomel) שעבדה גם היא בתפקיד שוליה בבית-מלאכה וסבלה מהתעללות מתמדת מצד מעבידיה, התעללות שאף הביאה אותה לניסיון התאבדות. צ'יז'בסקאיה מספרת כיצד הוכתה בידי אשתו ובתו של בעל בית-המלאכה, וכיצד פועלים אחרים התערבו למענה ואף הניעו אותה להפוך לפעילה פוליטית: "כשהכו אותי נעמדו כל הפועלים ודרשו שאשתו ובתו של בעל-הבית יפסיקו להכות אותי, אך הן היו כה נועמות שלא רצו לשמוע. אז גרישה קגן (Kagan), פועל מלודז', בא בריצה למשוך אותן ממני. כך שוחררתי מחיות הטרף הללו. אחרי שהתאוששתי, הרגשתי שאני כבר לא לבד וחשתי בכוחם של הפועלים. עד אז חשבתי, שבעלי הבית יכולים לעשות בנו ככל העולה על רוחם, אך עתה ידעתי שאין זה כך" (GARF, f. 533, op. 2, d. 2236).

כמו גיטר-גרנטשטיין, גם צ'יז'בסקאיה ראתה בסולידריות פועלית מפלט ממצבה הקשה. פעילות פוליטית הייתה בעיניה המשך טבעי לרצונה לקחת חלק בסולידריות זו ולתמוך בעצמה בפועלים אחרים הזקוקים לעזרה. היא מתארת בגאווה כיצד הפגינה סולידריות זו בהזדמנות הראשונה, כאשר הפועלים הכריזו על שביתה והיא הייתה הצעירה מבין אלו שהוזמנו לחקירה במשטרה המקומית:

המשטרה תשאלה אותי במשך שעותיים, מתוך תקווה כי באימים יצליחו לשכנע אותי להגיד מי לימד אותי לשבות, אך הם לא למדו ממני דבר, כי ילדותי הקשה לימדה אותי לשנוא את אלו אשר מנעו ממני להיות ילדה רגילה ושְמָחה, ולתמוך באלו שהם כמוני. מאחר שהם לא למדו ממני דבר, כולנו שוחררנו. לדעתי, זו הייתה השביתה הגדולה הראשונה בגומל, ועל כן כל פועלי גומל התעניינו בתוצאותיה והמתינו בחוסר סבלנות ליד תחנת המשטרה כדי לדעת מה יהיו תוצאות התשאול (יותר מכולם הם רצו לדעת כיצד אני התנהגתי במהלך התשאול, כיוון שבן-דודי ואני היינו חסרי ניסיון, הצעירים ביותר), אך כשכולם גילו כי במהלך התשאול התנהגתי טוב יותר מאחדים מקרב הפועלים המבוגרים, הם כמעט נשאו אותי על כתפיהם אחרי שיצאנו מתחנת המשטרה (שם).

גם במקרה של אוסטרובסקי, המניע לפוליטיזציה היה תחושת סולידריות עם פועלים אחרים. הוא התלהב מכך שמישהו מתעניין בו, מסביר לו דברים, ומתייחס אליו כאל אדם הראוי לכבוד ולהערכה. לגביו, כמו לגבי פועלים אחרים, השתייכות לארגון מהפכני הייתה השתייכות למעין משפחה אלטרנטיבית אשר החליפה את המשפחה המקורית, שלא יכלה לסייע להם בקשיי ההתמודדות עם מציאות התיעוש. מהפכן אחר, החייט חיים גרש (Gersh), מספר כיצד החל להתעניין ברעיונות מהפכניים:

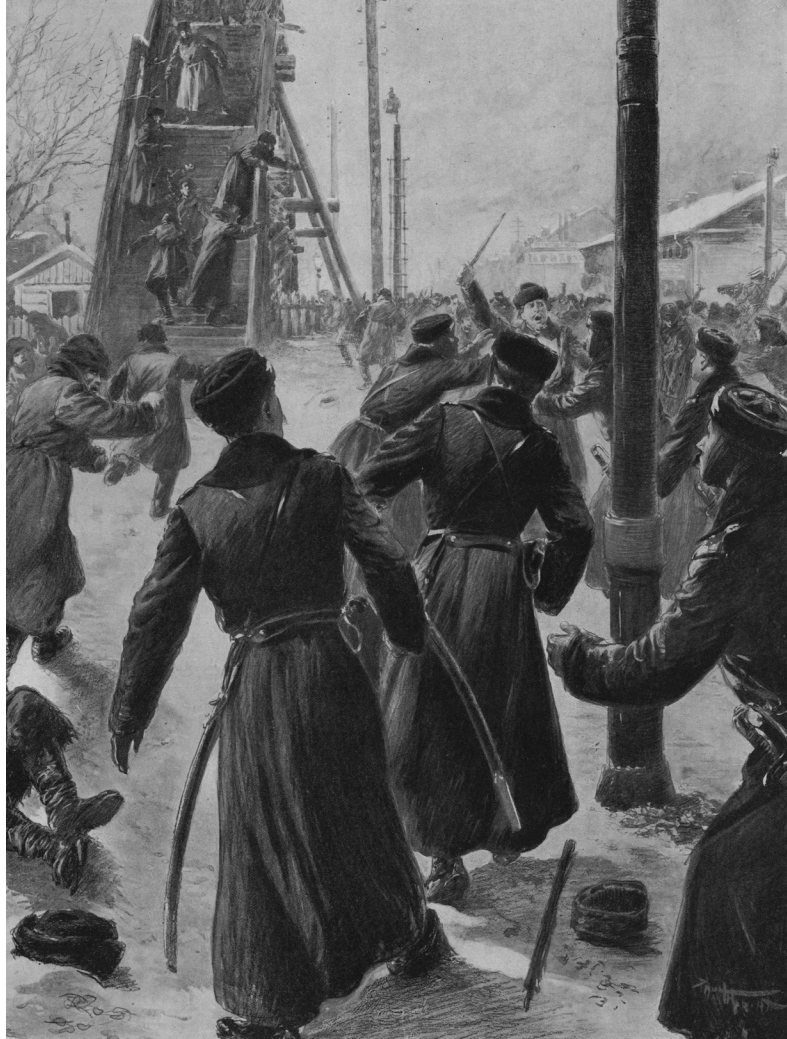
כשהייתי בן שתיים-עשרה שלחו אותי לחייט ללמוד מקצוע. שם התייחסו אלי רע וכבר בהיותי ילד כעסתי ושנאתי את החייט ואת כל העשירים אשר, לדעתי אז, הביטו על העניים מלמעלה למטה. תכופות בעל הבית קילל את "די שווסטער אונד ברידר" [האחיות והאחים, כלומר חברי הבונד], מכיוון שהם לא רצו לעבוד שתיים-עשרה שעות ביום (משש עד שש), רצו להיפטר מהצאר, ולבטל את ההבדל בין העשירים לעניים. אני תמיד, אינסטינקטיבית, חשתי אהדה כלפי האנשים הללו. כשסיימתי ללמוד הייתי רק בן שבע-עשרה, אך חבר הזמין אותי לפגישה ביער. אני זוכר שבפגישה זו הם דיברו על חשיבות המאבק המעמדי [...] אני לא זוכר פגישה של איזו מפלגה זו הייתה, אך אחרי זה התחלתי להיפגש תכופות עם הפועל אשר הזמין אותי.

(GARF, f. 533, op. 3, d. 623)

מבחינתו של גֶרֶש, מהפכנות היא ביטוי של מאבק העניים נגד העשירים. אין משמעות למהפכנות מכל סוג אחר. יש לציין כי כל המהפכנים המצוטטים במאמר זה, משתי התרבויות המהפכניות, היו אנשים צעירים, וכי התרבויות שיצרו היו תרבויות נוער, שִמְרָד נגד המבוגרים היה חלק מהן. אך אופיין הייחודי של תרבויות נוער אלה הוא הרלוונטי לחקר רוסיה בתקופה הנידונה.

הפער בין שתי התרבויות המהפכניות

ברור כי הפער בין שני סוגי המהפכנות אינו מוחלט. פועלים מהפכנים גדלו גם הם בתרבות דתית שבה הקרבה עצמית למען האחר נחשבה לערך עליון. הם העריכו את הקרבתם העצמית של המהפכנים המשכילים. פועל וחבר בונד מווילנה בשם פרידמן (Fridman) סיפר בזיכרונותיו כיצד התייחסו פועלים מהפכנים לפעילים משכילים: "רבקה טוג (Tog) הייתה הנמרצת והאהודה ביותר מקרב המהפכנים מהאינטליגנציה. לפועלים הייתה סיבה לאהדתם כלפיה: הם שמו לב לעובדה שהיא בתו של איש עשיר – אך היא בעד המהפכה ונגד אביה; היא לא תוותר למענו ותמשיך ותיאבק לשפר את תנאי החיים של מעמד הפועלים" (GARF, f. 533, op. 1, d. 457). הפועלים היו מודעים לכך כי להשכלה יש ערך. לדברי טימפֶיי גורשטיין (Gurshtein), פועל מתכת

עימותים בין כוחות המשטרה לפועלים שובתים בזמן מהפכת 1905, ליתוגרפיה מאת פול טירייה (Thiria) שהופיעה ב־*The Illustrated London News*, 13 בינואר 1906

פועל מוורשה בשם קלמן אוסטרובסקי (Ostrovskii), שהפך לאנרכיסט-קומוניסט, מספר כיצד תחושת הזדהות עם הפועלים משכה אותו לפעילות מהפכנית:

בזמן כלשהו ב־1902-1903 כל חרטי ורשה הכריזו על שביתה, אך בעל בית-המלאכה שבו עבדתי המשיך להפעיל אותו למרות זאת, כדי לא להפסיד כסף, ורק סגר את חלונות בית-המלאכה שהיה ממוקם בקומת הקרקע. ואולם, יום אחד נכנסו כמה פועלים לבית-המלאכה ואמרו שגם אנחנו צריכים להפסיק לעבוד. בלילה, כשבעל הבית עדיין ישן, לקחנו את כל הדברים שלנו והלכנו למקום שהחברים סיפרו לנו עליו. למחרת נעצר אחד מאלו שברחו אֶתָנוּ, אך החברים שלנו התערבו בעניין והוא שוחרר. השביתה הסתיימה במהירות ועברתי לעבוד בבית-מלאכה אחר בתנאים של עשר שעות עבודה ביום, שתמורתן קיבלתי 50 קופייקות. מרגע זה השתנו חיי. חברים החלו לבוא אלי ולהסביר לי דברים, כשהם מצביעים על כל אי-הצדק מסביב. עם הזמן התחלתי להקשיב.

(GARF, f. 533, op. 2, d. 1460)

הוצא להורג בוורשה ב-1906 באשמת ביצוע אקספרופריאציה (שוד למטרות פוליטיות):

מיסלינסקי היה טרוריסט-מהפכן חסר מנוח. הוא – אימת הבורגנות של ביאליסטוק – הפחיד אותה בשל התקפותיו האמיצות ללא גבול. מיסלינסקי, הידוע בקרב חבריו כ"יוזיק" (Yuzik), הצטרף לקבוצה הביאליסטוקית במאי 1905 והתחבר עם חברים אנרכיסטים שעבדו בבתי-חרושת לטקסטיל. בחוג אנרכיסטי זה היה יוזיק חביב על כולם: הוא המם את כולם בהתלהבותו הסוערת ובאומץ לבו הבלתי-ירגיל. הוא חלם על השתתפות במאבק החלטי ופעיל [...] ובמהרה החיים הראו לו את דרכו. [...] כל התקופה הקצרה של פעילותו זו היוותה מאבק באמצעות טרור נגד הבורגנות. בדרכו להוצאה להורג יכול היה יוזיק להיות שלם עם עצמו – הוא עשה ככל האפשר על מנת לפגוע באויב הגרוע ביותר – הבורגנות. פועלו המלווה ברעש דינמיט מצא מענה חזק בלבם של עובדי טקסטיל מביאליסטוק, עורר שנאה מעמדית, קרא להם למאבק חסר פשרות.

(Anarchist, 10 באוקטובר 1907)

יוזיק נעצר אחרי התקפות רבות שכוונו נגד מעסיקים שוברי שביתה. וכך מתואר סוף חייו:

הפעם המתקפה גרמה למותו. באוגוסט, ביער בסביבות ביאליסטוק, תקפו חמשת חברי קבוצת האנרכיסטים-קומוניסטים בורגני אחד והחרימו את כספו. במקרה נתקלו בהם חיילים. בדרך לבית-הסוהר הוכו העצורים באכזריות. במהרה הם הועברו לבית-סוהר מרכזי יותר בגרודנו ומאוחר יותר לוורשה. שם היו הנידונים למוות כלואים במשך חודשים אחדים והוצאו להורג בדצמבר. מותם היה מות גיבורים – כמו גם חייהם. הדוגמא שנתן יוסף מיסלינסקי לא תישכח. מעמד הפועלים יכבד את זכרו של טרוריסט לוחם זה בכך שילמד, במאבק ללא הרף, להגיב על אלימות באלימות נגד, וכך יגיע למטרתו – המהפכה החברתית – בשם הקומוניזם האנרכיסטי (שם).

התיאור של יוסף מיסלינסקי אופייני לתיאורי המהפכנים הפועלים. מיסלינסקי פעל כמהפכן במשך זמן קצר למדי, ולא ברור מה היו תפישותיו הפוליטיות, מעבר לשנאתו לעשירים ורצונו לסייע לחבריו הפועלים. למעשה, לא ברור אם כלל היו לו תפישות פוליטיות מגובשות. אין בכך להעיד כי מיסלינסקי לא חשב על שאלות אלו, אלא על כך כי חבריו שכתבו את ההספד לא ראו בזאת חשיבות יתר. גם אין כאן כל אזכור ללבטים כלשהם באשר למעשי האלימות שביצע. מה שמודגש בהספד הוא כי מיסלינסקי היה איש מעשה, אשר לא היסס לנקוט אלימות קשה כלפי מעסיקים על מנת לנצח במאבקים המקצועיים של פועלי הטקסטיל על זכויותיהם. הוא לא הסתכל על דברים מבחוץ והונע על-ידי בושא מקיפוח הפועלים, כמו מהפכנים המאינטליגנציה. נקודת ראות מסוג זה הייתה זרה לו לחלוטין. הוא השתייך

ובולשביק מאודסה: "סמכנו על סטודנטים יותר מאשר על אנשים אחרים, ואם סטודנט אמר דבר מה, זה היה קדוש. הוא היה משכיל ויודע הכול, ולא חשוב חבר איזו מפלגה היה, תמיד הייתה לו השפעה" (GARF, f. 533, op. 1, d. 209). עם זאת, הפועלים חשדו במהפכנים המשכילים כי מחויבותם למהפכה מוגבלת, ולו בגלל שאלו תמיד יכלו לחזור לבית הוריהם, להמשיך בלימודים, או למצוא משרה במקצועם ולעזוב את פעילותם המהפכנית. לדעת הפועלים, מחויבות מהפכנית אמיתית נבעה ממצוקה ומהעדר אלטרנטיבות סבירות, ולא מבחירה חופשית בלבד. משום כך, כאשר בשנת 1907 התאכזבו מהפכנים רבים מהסיכוי להניע מהפכה בעתיד הקרוב וחזרו לחייהם הפרטיים, זכתה דווקא עזיבת המשכילים לתשומת לב מרובה בקרב הפועלים. אם נחזור לסיפור על חייקה ועל בוריס, הסיבה לכך שחייקה תפשה כבגידה את העובדה כי בוריס הגיע לעיירה כאדם חשוב (רופא) וכי לא הכיר אותה, איננה בגידתו ברעיונות המהפכניים או בחברותו עמה. הסיבה האמיתית הייתה שבעיני חייקה, בוריס פעל בהתאם לציפיות שהיו לפועלים מהפכנים מהמשכילים המהפכנים, והוא התאים בעיניה לאותו הסיפור של בגידה בפוטנציה. כפי שאמרה במכתבה באותו הזמן אישה אנונימית מוֹיִטְבֶּק: "יש לי הרבה מה לומר נגד החברים המאינטליגנציה, אני לא אוהבת אותם [...] הם לא נאבקים למען עצמם, הם עוזבים את התנועה בהמוניהם, וחוזרים לחיות בסגנון הבורגני הישן" (GARF, f. 102, op. 265, d. 85).

בדברים מסוימים היו שתי התרבויות המהפכניות זהות, ובמיוחד בנכונות להקרבה עצמית. לב דויטש, אחד המהפכנים הפופוליסטים הבולטים, אפיין את חבריו ככאלה שבשבילם "חיים בצל סכנה נהפכו להרגל, הם היו אדישים לחלוטין לגבי חייהם בעתיד, היו מוכנים בכל רגע לוותר על חירותם, כמו גם על חייהם [...] שאיפה לרגשות חזקים, למעשים מסוכנים [...] ונכונות בכל רגע להצטרף למעשה המסוכן ביותר ולהקריב כך את חייהם" (אצל מורוזוב, עמ' 163). למהפכנים האנרכיסטים היה ברור כי אלה שמצטרפים לארגונים שפעלו ברוסיה משנת 1905 ואילך לא מצפים להישאר בחיים למשך זמן רב. הפועל ירוחמוביץ' (Yerukhimovich) מספר בזיכרונותיו על פעילותו בביאליסטוק ובמינסק, ואומר שחבריו גינו בתוקף את נישואיו: "אנשים כתבו עלינו מאוחר יותר כי היה עלינו להיות כנזירים. כל חיינו היו מוקדשים למאבק נגד השלטון, כך שלא יכולנו להתאהב ולהתחתן, מכיוון שאז לא נהיה חופשיים יותר [...] כשהתחתנתי היה סקנדל ענק. נאלצתי לעזוב את מינסק כדי לטפל בקונפליקט זה. אנשים חשבו – איזה מין פעיל הוא, אם הוא נשוי" (GARF, f. 533, op. 1, d. 449 b).

בהספד שהודפס בעיתון **אנרכיסט** (עיתון אנרכיסטי רוסי שיצא לאור בין השנים 1907-1910, תחילה בפילנד, לאחר מכן בז'נבה ולבסוף בפריס) בשנת 1907 מתואר יוסף מיסלינסקי (Misliński), פעיל אנרכיסט מביאליסטוק, אשר

למעמד הפועלים ונבדל מהשאר אך ורק בזכות החלטיותו, אומץ לבו, ונכונותו לנקוט אלימות.

אם בראשית המאה העשרים הדיכוטומיה בין שתי התרבויות המהפכניות לא תמיד הייתה ברורה, הרי ממהפכת 1905 ואילך החל להיווצר בקע. בספרו **טבח שדות הזהב של נהר הלנה ומשבר המדינה הצארית** (*The Lena Goldfields Massacre and the Crisis of the Late Tsarist State*, ראו ברשימה לקריאה נוספת) מבהיר מייקל מלאנקון (Melancon) כי בעקבות הטבח בשנת 1912 החלה תנועת המחאה של הפועלים להתאפיין בהתנגדות חריפה לפעילות משותפת עם מהפכנים מקרב האינטליגנציה. רצון זה להיפרדות ניכר כבר במהלך מהפכת 1905, כאשר הפועלים המהפכנים הגיבו בחריפות לרצונם של מהפכנים מהאינטליגנציה לתפקד במסגרת כללי המוסר המקובלים. לעתים מזומנות הפועלים עזבו עקב כך את מפלגתם והצטרפו לקבוצות אנרכיסטיות. הוויכוחים נסבו בעיקר על שני נושאים: אקספרופריאציות ואלימות כלפי בעלי שררה מקומיים, כגון שוטרים או מעסיקים. נחום נמזר (Nemzer), פועל וחבר בונד לשעבר, מתאר בזיכרונותיו את הסיבות לעזיבתו את הארגון, בעקבות אקספרופריאציה שהוא וחבריו ביצעו על מנת לתמוך כספית בעיתון בונדיסטי: "החברים המבוגרים יותר, ליבר ומדס, מחו ואמרו כי אקספרופריאציות עומדות בניגוד לגישה המרקסיסטית, אך אנו חזרנו ואמרנו את דעתנו, והיינו משוכנעים שאם נביא את הכסף, איש לא יבקר אותנו על כך. אך הנה מה שקרה: אנחנו ביצענו את השוד, הבאנו את הכסף, אך גורשנו מהארגון. אחרי כן, כמובן, סלחו לנו, אבל אז אנחנו כבר לא ממש הרגשנו כחברי בונד" (GARF, f. 533, op. 2, d. 1379).

בעיני נמזר וחבריו, שוד היה אמצעי מוצדק להבטחת קיומו של עיתון בונדיסטי. הוא מציג את העימות בינו לבין הנהגת המפלגה כביטוי לגישה לא רציונלית ולחוסר יושר מצד ההנהגה. מבחינתו המשך הפעילות היה חשוב הרבה יותר מהאידאולוגיה. הוא מסרב להבין את ההתנגדות למעשי השוד בקרב ההנהגה ומדוע היא התעקשה לגרשם מהמפלגה בגלל מעשי השוד. מבחינתו הם גורשו דווקא בגלל נאמנותם לעקרונותיה. הדגשתו של נמזר כי ההנהגה "סלחה" לו ולחבריו היא ביטוי לכך שהוא לא תופש את עקרונות ההנהגה כאמתיים, ורואה בגירוש ביטוי של צביעות ושל תפישת עולם לא רצינית.

פועל בונדיסטי אחר, מויסיי ניימן (Neiman), מסביר את הצטרפותו לאנרכיסטים בשנת 1906 בכך כי "משפטים החלו, השלטונות הוציאו להורג בירי ובתלייה מאות בני-אדם. אנשים נשלחו לסיביר מסיבות פעוטות למדי. הרגשתי שאינני יכול להישאר עם הבונדיסטים הפאסיביים, כשנדרשים מעשים מהפכניים נגד הריאקציה צמאת הדם, ועל כן עברתי לפעול בארגון של אנרכיסטים-קומוניסטים" (GARF, f. 533, op. 2, d. 1374). גם בעיני ניימן הבונד

לא נראה רציני, דווקא מכיוון שהמפלגה הדגישה את האידאולוגיה יתר על המידה ולא התרכזה במעש המהפכני, שנתפש כאלים. זלמן אפפלבוים (Apfelbaum), פועל נוסף, גורש לדבריו מסניף הבונד בוורשה מכיוון שהשתתף בהפגנה אלימה של המפלגה הסוציאליסטית הפולנית, והוא דוחה כל האשמה כי עשה דבר-מה שאינו כשורה. אף הפועל הבונדיסטי גיטר-גרנטשטיין עושה דבר דומה ומסביר כי "לקחתי חלק פעיל בהפגנה הראשונה שבה נשאנו נשק, ושארונה על-ידי המפלגה הסוציאליסטית הפולנית ב-1904. אף-על-פי שהמפלגה הסוציאליסטית והבונד היו נגד הפגנה זו, אנו, חברי הגדוד הלוחם, לא יכולנו לעמוד מן הצד ולראות כיצד דמם של הפועלים נשפך, והצטרפנו באופן פעיל ביותר" (GARF, f. 533, op. 2, d. 446). הסולידריות הפועלית הייתה חשובה בעיניהם הרבה יותר מאשר הבדלים אידאולוגיים בין המפלגות, ומטרות ההפגנה היו חשובות הרבה פחות מאשר העובדה כי אלו הם פועלים מהפכנים הנוקטים פעולה מסוכנת.

סיכום: אלימות כשפת תקשורת

המהפכנים משכבת האינטליגנציה כתבו רבות על מעשיהם כדי להסביר את דעותיהם ולהצדיק את פעולותיהם. לעומתם יוסף מיסלינסקי, ככל הידוע לנו, לא כתב דבר. אנשים כמוהו התרכזו בפעילות מהפכנית ולא בכתיבה. בעבור המהפכנים מהאינטליגנציה, אלימות שיקפה את התחושה כי דו-שיח אחר עם המשטר אינו אפשרי מאחר שהמשטר אינו מעוניין בו. לעומת זאת, במקרה של מיסלינסקי לא היה שום ניסיון להגיע לדו-שיח שלא באמצעות אלימות. בשבילו ובשביל חבריו, אלימות היוותה שפה שבה ביטאו את תפישת הצדק שלהם. תפישת זו הייתה שונה מההבנה המקובלת בחברה המעמדית, שקיבלה את קיומן של הייררכיות פוליטיות, חברתיות וככלליות. המהפכנים הפועלים עשו שימוש בשפה זו לא כהמשך אלא כתחליף לדו-שיח. משום כך לבטיהם המוסריים של המהפכנים מהאינטליגנציה, שהיו בבסיס זהותם העצמית של אלו, נראו לפועלים כבזבוז זמן במקרה הטוב, וכפגיעה במאבק המהפכני במקרה הפחות טוב. גם הם, כמו המהפכנים מהאינטליגנציה, הגדירו את זהותם המהפכנית כניגוד מוסרי ליריביהם הן מקרב אנשי השלטון והן מקרב העשירים. אך במקרה שלהם, ההנגדה התבססה על ביטול קיצוני של כל הייררכיה כלא מוסרית מעיקרה – על הצבה של מוסר מול מוסר. זאת, להבדיל מן המהפכנים מהאינטליגנציה, שטיעונם העיקרי היה כי אנשי האליטות הפוליטיות והכלכליות פועלים בניגוד לכללי המוסר המקובלים על כלל החברה. מבחינה זו, עמדתם של הפועלים המהפכנים הייתה קיצונית הרבה יותר. קיצוניות זו הובילה לבידודם החברתי לפני המהפכה ולשימוש ברעיונותיהם

לקריאה נוספת:

Barbara Alpern Engel, *Mothers and Daughters: Women of the Intelligentsia in Nineteenth-Century Russia*, Evanston: Northwestern University Press, 1983.

Leopold Haimson, *Russia's Revolutionary Experience, 1905–1917*, New York: Columbia University Press, 2005.

Michael Melancon, *The Lena Goldfields Massacre and the Crisis of the Late Tsarist State*, College Station: Texas A&M University Press, 2006.

K.N. Morozov, "Fenomen, tendentsii razvitiia i transformatsii subkul'tury rossiiskogo revoliutsionera (vtoraia polovina XIX – pervaiia polovina XX veka)", in: N. Pushkareva et al. (eds.), *Sotsial'naia istoriia: ezhegodnik*, 2012, 147–175.

Alice K. Pate, *Workers and Unity: A Study of Social Democracy, St. Petersburg Metalworkers, and the Labor Movement in Late Imperial Russia, 1905–14*, Bloomington: Indiana University Press, 2014.

Deborah Pearl, *Creating a Culture of Revolution: Workers and the Revolutionary Movement in Late Imperial Russia*, Bloomington: Indiana University Press, 2015.

Mark D. Steinberg, *Proletarian Imagination: Self, Modernity, and the Sacred in Russia, 1910–1925*, Ithaca: Cornell University Press, 2002.

Reginald E. Zelnik (ed.), *Workers and Intelligentsia in Late Imperial Russia*, Berkeley: The University of California, 1999.

מקורות האיורים:

תמונה בעמוד 45: *Private Collection / Bridgeman Images* / אסאפ קרייאייטיב

תמונה בעמוד 47 מיומין: – *By Internet Archive Book Images* – https://www.flickr.com/photos/internetarchivebookimages/14796821653/Source_book_page:https://archive.org/stream/littlegrandmothe01bres/littlegrandmothe01bres#page/n6/mode/1up, No restrictions, https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=43998624

תמונות בעמודים 47 משמאל, 48: *Private Collection / Photo © Tobie Mathew Collection / Bridgeman Images* / אסאפ קרייאייטיב

תמונה בעמוד 49: – *By Dipartimento di polizia* – http://lh3.googleusercontent.com/-9x5Ep13J7rqQUN8PaI-Xp32nXokXZTd-pih_PCUUFk=w1366-h768-rw-no, Public Domain, https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=41947511

תמונה בעמוד 50: אסאפ קרייאייטיב / *Paul Fearn / Alamy Stock Photo*

תמונה בעמוד 53: *Private Collection / Photo © Look and Learn* / אסאפ קרייאייטיב / *Bridgeman Images*

אחרי 1917. ואולם, הסתמכות זו לא הובילה לביטול כלל ההיררכיות הקיימות, כפי שקיוו הפועלים המהפכנים שיקרה, אלא לבניית הייררכיות אחרות. המהפכנים מקרב האינטליגנציה ניצחו את האליטה השלטונית של משטר הצאר במאבק על מי ייתפש כאליטה המוסרית של החברה, אך הפסידו במאבק זה לטובת הפועלים המהפכנים. אחרי מהפכת 1917 הם נראו כמעט לא רלוונטיים לעומת אנשי מעש כמו יוסף מיסלינסקי.

מהפכת פברואר 1917 התבססה על אי-שביעות רצון המונית מהשלטון, ובייחוד מהמשכות מלחמת העולם הראשונה. המהפכה החלה כהתפרצות ספונטנית של פועלות בפטרורגד, שנתמכה על-ידי החיילים המוצבים בעיר. המהפכנים נאבקו למען שיפור תנאי החיים, כלומר למען מטרות קונקרטיים, כפי שהוגדרו על-ידי הפועל המהפכן אשר דיבר עם גריגורי נסטרוייב (ועל-ידי חבריו). מכיוון שכך, הם כיבדו את המהפכנים הוותיקים מהאינטליגנציה, אך המהפכה שלהם הייתה בעיניהם מהפכה של אנשי מעש מקרב מעמד הפועלים, אשר נאבקים למען זכויותיהם וזכויות חבריהם. התרבות המהפכנית של האינטליגנציה, המבוססת על מוסר, צדק והקרבה עצמית למען הזולת, לא סיפקה פתרון לדרישותיהם המידיות. לעומת זאת, התרבות המהפכנית הפועלית, המבוססת על פעולה ולא על רעיונות מופשטים, התאימה לדרישותיהם. מהפכני 1917 רצו במנהיגים כמו יוסף מיסלינסקי או כמו פועלים מהפכנים אחרים שצוטטו במאמר זה, ולא במנהיגים מקרב האינטליגנציה. אם שאלות של מוסר היו גורם חשוב לאובדן הלגיטימציה של המשטר הישן, אלו לא נתנו מענה הולם לצורכי הפועלים והחיילים המורדים. בסיכומו של דבר, בעיניהם מטרות המהפכה היו מוגדרות ולא מופשטות, והם ציפו למנהיגים עם הצעות קונקרטיות לשיפור המצב.

ואולם, התרבות המהפכנית הפועלית התבססה על תפישה פשטנית מאוד של החברה בתר-מהפכנית – חברה שוויונית, ללא ביסוס תאורטי איתן לאופן שבו יש לארגן חברה כזו. העיסוק בתאוריה נראה בתרבות זו כ"בזבוז זמן", ומהפכנים אמתיים היו אמורים לתקוף את השלטון במקום להשקיע את מרצם בהרהורים על העתיד. עקב כך, מהפכני 1917 צידדו בארגונים מהפכניים שהציעו את המעבר המהיר ביותר לחברה שוויונית, ודחו את לבטיהם של המהפכנים מהאינטליגנציה. אחרי מהפכת אוקטובר, כאשר המצב הכלכלי הידרדר ומהפכני 1917 לא היו מרוצים מתוצאות מעשיהם, לרובם לא הייתה פרספקטיבה רעיונית שאפשרה להם לתקוף את השלטון הבולשביקי החדש, שהיה המחויב ביותר לכאורה לרעיון השוויון החברתי והכלכלי. על כן הם כילו את כוחם במאבקים נקודתיים, בעוד השלטון החדש נעשה דכאני יותר ויותר. אחרי הכול, גם שורשי של השלטון הבולשביקי צמחו מהתרבות המהפכנית הפועלית.